16

AUTORE GIORGIO AUSENDA

RIMEDI

La mél la filava jó in dó óll grant da tèra còta [circa 8 litri cad.], e pö y a metéva via par l'invèrnu e la jelava e la diventawa düra che la sa taiyava jó cul curtèl. Quan' che la dava ai fiöö par marénda e la manjawum cul paň—tüc i dì ai quatr'ur la na dava paň e mél par marénda—quan' che gh'evum presempiu 'n quai dishtürbét persunal, maa da ventru, maa da góla, la na fava l'aqua da mél, cun jó tré föy da menta e tré föy da sávia. Quìi y eva i nös rimédi.

Quan' che navum a durmì, par fa che durmìsum in présa, la na dava 'na chícara da quél'aqua lì e sa 'durmentawum quasi sübat. Quan' che i fiöö (marc e tušànn) ga fava màa i pée e gh'eva 'n pùu da févara ilùra y veñéva da la mia Mamm, veñéva i sö mamm parchè y seva che la mia Mamm la gh'eva 'l vasétt da mél. E 'lùra y dižéva: "Shura Lisa, la ma daga 'n pùu da mél, che'l mè fiöö al g'ha maa da pée e shtasìra ga faréss sü i sulétt da mél. Ciapava la mél, la shpandéva sü la pèza e dòpu ga la metéva sü sótt al pè ishì, ga la bendava cunt'una friža [fettuccia].

Presémpiu al mè Pa, quan' che 'l piuwéwa, al ciapava 'na shcüdèla e la metéwa föra lì 'n curt. Quan' che la gh'ewa jó l'aqua, al ciamawa 'l mè Albertu, al zò newùd, al ga la dava da béf e 'l dižéva: "Ti ta betégat pⁱü", e quéshta ga l'ha 'nzeñàda 'n Tudéshc che sa ciamawa Gutswiler, l'ewa 'n dutùr. Al betegawa miňa cum'è prima. Cum'è dak al prim öf d'una pulashtra, che l'è 'nzanguinàa, fa bón jüdìzi.

Una wòlta al limón sa teñéva 'n ca cum'è 'na medižìna. Quan' che sa gh'ewa al màa da cò, sa taiyava tré fetìn da limón, sa puciava jó 'n dal café mashnàa e pö sa metéwa sü, dó ai témpi e üna 'n frunt, e sa ligawa sü. Pö sa nawa a bütass jó 'n mument e quan' sa lewawa sü al maa da cò al gh'ewa pⁱü. Al limón al sa töghéwa jó che l'ewa sék, sék. La Juwàna che l'ewa na fantòtuma (plur. fantòtum) la m'ha 'nzeñàa a fal cui patáti. Fawum tré fétt, y puciàwum dent in dal café mashnàa "e pö ta na métat sü üna par témpia e üna sül frunt".

Erp che fa guarì i maa

Nüm che na piażéva püsée l'ewa la cicòria, parchè la mia Mamm la diżéwa che la fava tan' bée al sank, la pürgawa 'l sank. Difati, 'na wòlta y séwa nanca cusa l'ewa la presión, parchè y manjava cunt al zò cò quél che y pensawa.

Quan' che gh'ewa èrba cativa 'n dal camp, cum'è la curijöla, cum'è la cenerína, la rápula, l'èrba dal pè róss, che sa pudéwa miña tirai via, shtrepài cun la sápa, e pö anca la cùwa cavàla, che l'è medicinal quéla lì, la mia Mamm la diżéwa: "Cava, che in funt la cùwa cavàla la g'ha i raìs d'òr, e ishì ta pò crumpà 'n bèl vishtidìn par Natàl". Però l'ha mai ütiliżada. Mi ma l'ha dìi 'l dutùr da Persótt che sa ciamawa Nuséda. Quél dutùr lì l'è viñüü sha, a l'è viñüü sü 'n Shaga e 'l m'ha guardàa e 'l m'ha dìi: "Mi wöy parlà cun lée - 'l ma dis - La cuñóss i urtìk?". "Hu miña da cuñósi? Y pizìga". E ilùra lüü 'l m'ha dìi: "La sa miña che è molto medicinale, la sa miña in dùwa la pò 'nzeñáman un pùu?". E mi g'hu dìi: "Oeuh, ga n'hu sü mi in dal mè pràa fin che'l na wöö. Al ma fa 'n pieżé a purtáman via, che y ma 'mpéshta i pràa". E 'lura lüü 'l ma ciapa in paròla e 'l m'ha dìi: "Quan' che pòdi viñì chi, e che la pò cumpañàmm in duwa y gh'è?". Mi g'hu dìi: "Quan' che'l wöö lüü, shur dutùr". "Sum chi martedì dai nöf e mèża awanti, parchè dòpu g'hu l'ambulatòri a San Fedée". Al m'ha ciapàa la man: "Siamo d'accordo". Al martedì al piuvijnàwa e hu dìi intra da mi: "Al veñarà miña sha". Ura che l'hu pensada hu sentüü a sunà 'l campanèl. A sum viñüda föra chi 'n curt e g'hu dìi: "Ma piöf, shur dutùr, cuma fém a na sü, elegant cum'è l'è?" "Sono vestito da l'ambulatòri". E ilùra tögum sü l'umbrèla e vém. Al fa: "Mi g'hu sha la màchina o camiuncìn par purtà wia i èrp che tröwi". E 'lura sém nay. Sém riwàa 'n Shaga e péna che sém riwàa al cancelét: "Ma varda cusa vedi chi", e 'l s'è metüü drée a catà i verzétt. Dòpu sém nay 'nnanz in dal pràa e l'ha truwàa sübat i vedràjin, a l'è n'èrba che sa métt in da la menèshtra, e 'l dutùr la fawa cöz cum'è i shpinàsh e la manjàva cun la pashta sücia. L'ewa 'n terón e la manjawa büyìda cun la pashta sücia. E'l ma dis: "La sa quant'èrp che sa pò métt in da la menèshtra? Shura Lina, cuma l'è shura in shti pràa chi!". E'l s'ha mettüü drée a catà èrp pedòk, föy da prímul, föy da frón [fragole], pratulìn, uréc da can, föy da

pishtulèra, la graméña, l'erba dal pè róss, ch'è quéla che sa manja damò i fiùu, che l'è 'n belée quél'èrba lì, che la g'ha al pè tüt róss e i ramétt tüc róss, ma la g'ha al fiùu biank e róss che l'è 'n belée a guardà (i fiùu).

Dòpu sém riwàa vèrs al camp di urtìk che l'ha fay 'n'eshclamazión che sum fina shtremida mi. "Adèss - al dis - a na cati pròpi 'n fass. La ma guarda dòss shura Lina e pö ma méti drée a catà. Prima ga fu dent na piruléta e dòpu ma méti drée a segày. La g'ha 'n fulcìn, parchè y è 'n pùu sushteñüü e pòdi miña zhgavezzài cui mañ". Mi hu fay na cursa la 'n casìna e gh'ewa la damò 'l fulcìn grant dal mè pòru bizhnónu e wuréwi quažì nanca purtàgal là parchè gh'ewa pagüra di wòlt da pèrdal in mèz ai urtìk, parchè l'ewa pròpi 'n ricòrdu car, car e pö l'è fay cum'è 'na fòlc, l'è fay diferént di òltri fulcìn. Quan' che sum riwàda là 'n dal camp cun quél fulcìn al m'ha dìi: "Se'l ma la dà, 'l ma la dà e, se da no, la porti via anca lée 'nzéma 'n d'un brash, che fu miña tanta fadìga". E 'lura l'ha ciapàa 'l fulcìn e 'l s'è metüü drée a taiyà i urtìk e n'ha fa sü 'n fass treméndu. In dal brash, che'l purtawa sü i urtìk par taiyài via, al gh'ewa i bròtik gròss (y è quìi ròp lì che salta sü cum'è quan' che caña 'n tawàn). E mi g'hu dìi: "E 'dèss, shur dutùr, cun quìi ròp lì?" e lüü al m'ha dìi: "Shura Lina, dèss gh'a fu vedé 'n quai còss". L'ha rimbucàa i bràk e l'ha ciapàa 'na bèla manciada da urtìk e y sa l'ha fregàda sü süi galón [cosce] di gamb biótt. Al galón l'è püsée delicàa che la mañ. La mañ la lawura sempru pytosht da gròss. Y g'ha saltàa sü cum'è shgunfi e lüü al fa: "E' tutto il mio piacere, parchè se la sawéss cuma faréss bée, cuma nüm duwarésum a na dént oñi d'ün in d'un cam' d'urtìk e fa l'ultrìna (lüü 'l diżéwa "capriola"), ilùra wurésuf vedé che shtii püsée san parchè l'è 'l sank che sa möf". Al zò insegnament: "Se wurésuf möf al sank urtighévas 'n pùu che wéduf che shtii püsée bée". Dòpu al m'ha 'nzeñàa da fa al mineshtrón e métak dént tüt quel che m'ha 'nzeñàa 'l dutùr. E mi l'hu fay e 'l m'ha piažüü e l'hu 'nzeñàa anca a òltri, a la shura Erminiéta, che l'è la Sioli: "Ma Lina, Lei è il mio cuore!"

Quan' che y gh'ewa al màa da shkéna i nös pòri jént véc, y ciapava l'ass y metéwa sü 'n tòk da lart ranc e pö y ciapava dó féż d'ay e 'n pùu d'üshmarìn e la peshtava fin, fin, cum'è 'na paciàca, e pö y la metéwa sü sü la shkéna e y ciapava 'na fasa da quìi che y

fasava i fiöö e y sa fasava cun quéla e par düü o trìi dì y la tucàva miña. Reshtàwa sempru fasàa ishì, e dòpu y la töghéva jó e l'eva sék, e l'eva guarìda.

L'árnica la catàwum sü 'n di bóshk e pö la fawum secà a l'umbrìa parchè quéla l'ewa bóna quan' che sa shtrevacàwa 'l pè, e ga fawum sü impak d'aqua cunt al fiùu d'árnica e 'l guariva.

Quan' che 'l veñéwa a ca da la Zhvizzera l'invèrnu, al mè Pa al zhbiancawa la ca. La ca l'éwa véja e 'n dal zhbiancala cun la culcìna a veñéwa fòra i shcurpión di mür véc. E ilùra 'l mè Pa al ciapàwa un quai wün da quìi gròss cun la möya dal fök e 'l la metéwa dent in d'un buẑetìn [boccettina] da védru e pö 'l la 'mpieniwa da òli da nus. E quan' che séwum malàa che na duréwa 'l véntru, al ciapawa 'n cüjarìn e 'l ga metéwa dent un pùu da quél òli e y na la dawa jó. E ma regòrdi che mi l'hu bewüü tanti vòlt e sum miña mòrta e sum chi che gh'hu 99 ann.

E quan' che ma taiyawa un quai dìi, al ciapawa 'na telaraña [ragnatela] da quìi da rañ, da quìi un pùu shcür che y g'ha la cruẑ in sü la shchéna, e 'l ma la ligawa sü 'n ĵir al tay e 'l ma metéwa 'n tukét da pèza e pö guariwa.

L'èrba dal tay l'è l'erba d'umùr che la g'ha catif udùu. Quan' che sa taiyawum che séwum drée a segà la metéwum in ĵir al tay e dòpu veñéwa pⁱü föra 'l sank.

Quan' che na fawa màa fòrt i dénc e che y hém pruwà pròpi tüc i rimédi da la Juwàna di Niamar, wüna da quìi che y sa la da da intént un pùu, che la 'nzéña tanti ròp da campáña e da èrp, la mia Mamm a la matina l'è lewàda sü e l'è naya là sübat da la Juwàna di Niamar e la g'ha dìi, "La mia Lina l'ha miña durmì tüta la nòc che l'ha patìi al maa da dénc tüta la nòc e anca shtamatina y ga fa maa". La Juwàna la g'ha dìi, "Varda che sü 'n dal mür da Cüwa [nome di una campagna] che gh'è sü sul mür l'èrba da la mèrda jàlda'" "Ma mi la cuñósi miña, Juwàna", "Ta wée sü quasi tacàa a la capeléta, a sinishtra jó 'n tèra, hu visht mi hier in dal pasà che nawa ai Barkétt a fa föya, a gh'ewa lì shtu shéspat da quel'èrba lì. La gh'è emò senz'òltru. Va sü a catàn via dó föy o tré, cunt un pùu da mànik, ta'l pizìgat, ta'l shprémat al mànik e véñ fö quéla mèrda jalda, ta ga fée vèrt la bóca da la tuša ma shta tenta t'hée da miña tucà i òltri denc, tóca damò quel che ga fa maa. La tuša la sent 'pòk' dent in bóca quan' che ta ga 'l tócat che la sa shtremìsa miña,

sa rump al dénc e da maa ga n'è pⁱü". La Mamm l'è naya sü a l'Anĵel cüshtòdi e l'ha catàa da shtu shéshpat un ram da quel ròp lì, anzi la Juwàna le g'ha dìi, "Ruìnal miña al shéshpat, parchè 'l pò viñì da büsöñ a quai d'ün d'òltru". Pö l'è viñüda a ca e la m'ha dìi, "Se la Juwàna la 'nzeña quél ròp lì, l'è parchè l'ha jemò pruwàa d'un'òltra part". Ilùra hu verdüü la bóca, "Mamm, se ta ma fée màa, ta riwa là un shciafón". "Ben, dai!" La m'ha tucàa 'l dénc cun quel ròp lì e 'l dénc al z'ha shpacàa 'n mèz, l'ha fay 'tàk'. Mi g'hu fina fay düü baẑìn a la mia Mamm parchè m'è nay via sübat quel sòrt da quel maa che gh'ewa.

Farmacìa

Mi ma sum incurĵüda da la farmacìa quan' che y ha fay la farmacìa a Lanz, sum naya sü a tö i medizìn par al mè Pa che y ma y ha urdinàa 'l dutùr Shperimborgu che l'ewa 'l nòs dutur da condóta. L'ewa prima da la guèra, sarà shtay al 1912. Al farmacìshta l'ewa 'n bèl fiöö e la prima wòlta che sum nay sü al m'ha dìi, "Che shtrefuñìn bèl che ta sée. Da 'nduwa set?" "Sum da Shcaria, sum la tuża dal síndik da Shcaria" "Bèl a savéla quéla ròba chi, parchè quan' che veñarée sü emò.... Al to pa l'è malàa?" "Sì", "Ilùra ta veñarée sü emò a truwàm, parchè shti medizìn chi y è da réplica". E ilùra mi g'hu dìi, "E cun quésht cusa wurésal dì?" "Che la prima wòlta che ta vedi emò ma perméti, ma ta fu 'n baẑìn anca se ta wöö miña". E mi g'hu dìi, "Sha, sha, fa 'n présa, pien da ball, che t'hée emò da cuñóss nisün che ta sée péna riwàa e l'è par quél che ta dižat sü quìi shtüpidàt chi". "Cun püsée ta parlat, cun püsée ta ma piážat". "Buna sira" e sum naya. Dòpu 'l ma shtawa drée 'n pùu. E i òltri tusanèll cum'è mi y ma dižéwa, "Quél lì al ta shta drée, neh Lina? Se ta tögat quél lì, una quai nòc che ta sa disédat, a ta wédat al cò pelàa che'l sumèya 'na lentèrna e ti ta shcápat parchè ta gh'hée pagüra".

I pacèri o fantòtum [sing. fantòtuma o pacèra]

Pö dòpu i jént y nawa là ishtéss da la Juwàna. La ga 'nzeñawa a fa büy al lac cun dént cinq féž d'ay cuntra i vèrman e dòpu ga dižéwa, "Lónk a la nòc fak una culàna da féž d'ay e métagala al còl e següitée miña a dak Fernét par i vèrman che ruwìnuf al fiöö, ga brüsuf al shtòmik al fiöö".

L'ewa pö da la nuwéna, l'éwa da quìi ròp che ga metéwa sü, e dòpu y guariwa. Gh'ewa, presempiu, quìi dónn che y ewa püsée *pacèri* (che na sa wüna püsée da l'òltra). Wüna da quishti la sa ciamawa Ewa e 'n'òltra Juwàna, che quéla l'ewa cum'è na duturésa par i fiöö, e 'n'òltra Rica, che quéla la nawa da tüc i malàa, da tüc ur da nòc y la ciamawa e lée la weñéwa wulentéra, e la sa 'mpreshtawa a fa da tütt. Y ga ciamawa i 'pacèri' a quìi dónn lì. A nawum wulentéra parchè paréwa che y savéss quai còss püsée da nüm riguàrdu ai fiöö, ai maa di fiöö pinìn. Quan' che y gh'ewa la tóss canina, al mè Pa l'ha ciapada a sesant'ann, quan' che y nawa miňa da còrp, lée la 'nzeñàwa a ciapà 'n ramét da predesée, infilàgal dént in dal cülét dal tuž 'dàžì, 'dažì, lasàgal dent düü minüt nanca, e quan' che la sa tirawa föra al nawa da corp sensa tanti medižìn.

I piöc y sa ciapawa a shcöla. La maèshtra quan' che gh'éwum sü i piöc la mandawa a ciamà la mamm e la ga dižéva 'l fato: "Al fiöö al g'ha sü i piöc". Mi pö l'hu ciapàa a shcöla parchè i òltri fiöö y gh'ewa sü i piöc.

Ilùra la mia Mamm la g'ha dumandàa al dutùr e lüü al g'ha fay sü na ricèta che mi ma regòrdi p^{i}ü; y a ga fawa nagótt quél unc lì. Ilùra la mia Mamm la g'ha dumandàa a la Juwàna, che y è da quìi dónn che y sa 'n pùu da tütt e la g'ha dìi: "Lisa, ciapa 'n pùu da petròli, fréc però parchè quan' che ta ga frégat al cò al petròli al shcòlda e pö quan' che ta l'hée unjüü frégal bée al cò e ta ga métat sü 'n bèl panét ligàa shtréc. Làsak fö i uréc però parchè ishì al sa lìga püsée bée e pö ta y (mi e 'l mè fredèl) métat in léc. Quan' che la matina ta y tögat sü prima dishtaca 'l panét, métak la 'n sügamàň in sü i shpall e fàgal na jó 'n pùu drée al còl parchè quan' che ta la dizhlìgat a ta wedarée cusa gh'è lì da piöc mort che y ta veñ jó dal cò, crepàa". E difati l'ewa ishì. Dòpu ga n'hém p^{i}ü wü nanca wün.

Quan' che sa g'ha i piöc sa g'ha una gran murdizión [prurito] parchè y caña che sa pò p^{i}ü rešisht.

E quan' che y ciapawa i vèrman a na 'nzeñava, la Juwàna, da métak là 'na shfilza d'ay al còl cum'è na culàna e lasàgala là tüta nòc. Y veñéwa p^{i}ü sü a shtruzài, fórsi cun quìi culàn lì, che l'ay al shpüza. Al pelàwum in féž e pö ga 'n metéwum là sètt o wündas, díshpari y a wuréwa, féž d'ay shfilzàa dént cunt un fil da réf, da quél che cüžiss i bràk di óman. L'è quél che sa crumpa par shfilzà

la culàna d'ay, parchè 'l rèshta püsée fòrt.

Quél òltru nüm la ciámum al maa da véntru e quél sü chi al ciámum al shtómik di dónn, quél dùwa shüsha i fiöö. Mi hu mai sentüü che y g'abia taiyàa wia 'l shtómik a la Sant'Agata.

Dutùr

Al fök da Sant'Antòni y ga ciama al trapüshée, parchè ga n'è da vündas qualità da fök da Sant'Antòni.

L'è viñüü jó 'na vòlta 'l dutùr parchè al ga l'eva al mè fredèl. Da la sìra a la matina al gh'è saltàa föra 'n ròp gròss che l'éwa cum'è i trapüshée che y büta sü la tèra 'n campaña. Al sa zhgunfiàda la pèll e la véñ sü wòlta ishì. E 'lùra 'l dutùr al g'ha 'nzeñàa a la mia Mamm da métak sü paž e lac muiyàa. Un'ura e mèža cun sü quel paň e lac e dòpu 'l veñéva a süpürasión e 'l fava un böc in shíma, "al veñéwa a cò" ga dižéwum.

Quan' che l'è nay via al Shperimbórg l'è viñüü 'n militar. Al mè fredèl ga veñéva jó anca tan' sank da nas. E 'lùra al ga metéva 'na shcùwa in maň, al gh'eva sètt ann, al mè fredèl. Al la metéva cunt i brash in aria ishì e se'l fava par incružày, parchè 'l za shtracàva, al dižéva: "Su, su, su giovanotto", e l'è guarìi.

Epidemìi

Prima da la guèra dal quìndas al mè Pa l'ewa síndik e un dì l'ha ricewüü la pòshta e 'l veñ zü da jó 'n Cumün tüt ishpuwentàa e 'l dis: "A gh'è i caši da lébra 'n jir e m'è riwàa 'n'ùrdin da preparà quátru cücétt sü al cimitéri e di cuwèrt e 'na purtantina di wòlt che sucedéss 'n quai cašu anca chi". E y l'ha mettüü sü sü sura la jésa sü 'n d'è che gh'è quél sit ishì. Dòpu, da caši chi a Shcaria n'è miňa sucedüü, ma y nawa sü tüc a wedé, i jent, quìi ròp lì. Quan' che gh'è shtay la 'shpañöla', chi a Lanz n'è mòrt quatru 'nzéma. Al dutùr g'ha day ùrdin al síndik a Shcaria e a Lanz, quìi pròpi che y ewa gravi y a metéwa sü, sü 'l cimitéri in da quìi brant lì che y ewa crumpàa. L'ewa miňa d'invèrnu, l'ewa da primawéra che l'è viñüü wia quéla 'shpañöla' lì. Pö y guarìva e l'ewa finida la 'shpañöla'.

Relijón

Mi, al témp che sa tö wia 'l furmént e sa wa a cavà sótt i raf, e l'è 'l temp che gh'è i musìn [moscerini] che caña, s'ewa sü 'nzéma ai mée jént a cawà sótt i raf sü a Ursaröö (l'è 'l nóm dal pràa) e m'ha cañàa 'n musìn. Sum viñüda a ca, al ma murdéwa e següitawa a gratà. Ura da la matina a gh'ewa 'na gamba jó tacàa a la cavìja che l'ewa ishì, gròsa cum'è 'na maza, blö. I mée jént y s'ha shpuwentàa e la mia Mamm l'ha ciamàa 'l dutùr Catàni: "Se gh'è shura Elisa?", e la ga dis: "G'hu chi la tušа che 'l g'ha da wedé che gamba che la g'ha". Al ma la guarda e'l ma dis: "E' stata morsicata da un moscerino velenoso, e lée l'ha gratàa e gh'è viñüü l'infezión", "E 'dèss ishì cuma la sarà?". E 'lùra in d'è che'l m'ha cañàa a gh'ewa 'n buzhìin e veñéwa föra cum'è aqua, e lüü 'l dis: "'Dèss ga urdéni Inotiòl e la wa 'wanti ishì. Però tüc i dì a pasi mi". Ma la gamba la veñéwa püsée brüta, sa furmàwa i crósht. E 'lùra al dutùr al ma dìi: "Duman l'è duméniga e lünedì la pòrtum a l'ushpedàa. La cumpàñi mi però". A la duméniga è viñüü sha 'na dóna che sa ciamawa Éma chi 'n ca mia, che l'ewa 'miža da la mia Mamm. E la mia Mamm la g'ha dìi: "Ma ta 'l sée, Éma, g'hu da purtà la mia Lina a l'ushpedàa par quéla gamba", e la pianǰéwa. E la Éma la g'ha dìi: "Ma shura Lisa, guai. Prima pröwum quéshta: tögum sü la Lina, la pòrtum ishpala un pùu par ün, a fém al shtradón da Repöñ, che na vét nisün e la pòrtum a la Capelina da Wèrna". E ishì l'è shtaya. A la duméniga sém nay. Y m'ha tö sü i'shpala. Mi pudéwa miňa mét jó la gamba. Quan' che sém riwàa là, la m'ha mettüü jó setàda jó süi shcalìn da la capeléta, in dùwa sa wét la Madóna da la part dal cancèl. La Éma e la mia Mamm prima y ha dìi 'n pùu da '*Patèr*' 'nzéma da mi che s'ewa lì setàda jó e dòpu y è nay lì 'n facia a la capelína: gh'è 'n mürét e y guardawa wia quìi paés da là dal lak. Tüt un mumént sum lì setàda jó e ma véñ in ment da lewàss sü. Sum lewàda sü 'n pée e gh'ewa jó 'n pùu da föya 'n tèra, parchè l'ewa autüna, e 'lùra a mi m'è viñüü 'n mént cum'è da mövas, e mi cunt i maň in urizión g'hu dìi: "Mamm, làsum ishtàa parchè mi vöi viñìi là anca mi a guardà jó", e la Éma e la mia Mamm, tüc ishtremìi y è viñüü là par ciapàm. A g'hu dìi: "Lasém ishtà. Lasém na 'n tuchét lì 'n dùwa l'è pianň. Tuchém miňa, lasém ishtà". La Éma l'ha dìi: "Ma cara Madóna, la Lina l'ha ricevüü la grazia. Ma guarda cúma la va bée". E da sü la capelína l'è 'n bèl tuchét da

shtrada: l'hu faya da par mi. Dòpu y ma purtawa emò 'n quai tòk. Ma quan' che sum riwada a ca hu cuminciàa quéla nòc lì a durmì e hu sempru durmì. La matìna dal lünedì a rìwa jó 'l dutùr. Fa: "Siamo pronti". "Shur dutùr, mi su miña cusa dik. Hier hém fay quél mishté lì". Al dutùr in dal desfasà la gamba, l'ewa séca, al dis: "L'è guarìda!".

Santi padrón di màa

Al San Biàs, al trìi da febràr. Al zant dal maa da góla, e nüm al vénerum in zü quéla par' lì parchè al trìi da febràr gh'ewa la Mésa. Al don Carlu al diżéwa la Mésa a pòshta para 'l San Biàs, parchè i mamm che y crumpawa i fiöö, prima d'un quai sés més ishì, la güdazza dal fiöö a la purtawa lì 'n jésa a fak benedì la góla. La vishtidéva lée, a ga fawa la vishtinéta növa, la güdazza, e la purtawa jó lée 'n jésa. Finìi la Mésa y sunawa la campana gròsa e pö tüc i güdazz y nawa 'n ca da la mamm a tö 'l tušét o la tušéta. Se y nawa prima i fiö pinìn y fawa vèrsi. Adèss y la fa p^{j}ü. Adèss y fa p^{j}ü nagótt. Y ha fa na jó tüta la moda di Sant e di Madónn.

Quan' che l'ewa finìi la Mésa al don Carlu al veñéwa fö da dént in secreshtìa cun la mèża còta par véss püsée liber da señàa la góla. Al don Carlu al gh'ewa sha do candél [trìi da febràr] piz incružàa. Y ewa i candél lónk che gh'ewa jó sü l'altàr. E y a töghewa jó, y a pizàwa e 'l veñéwa lì a la balaüshtra e ga fawa 'l jök. Al dawa la benedizión, che tüc i jént y nawa lì a la balaüshtra a ciapàla: *Benedicte sancte Biase, ora pro nobis*, a vün a vün a'l ga fawa dà 'n bažìn in duwa y ewa incružàa e pö 'l tucàwa la góla. La fiáma da la candéla reshtawa vèrs al don Carlu. L'ewa na bèla ròba da vedé, parchè sa ridéwa anca parchè l'ewa cum'è 'n teatru. Parchè i fiöö pinìn y pianjéva e nüm nàwum là e diżéwum: "Citu, cara, citu, cara, che l'è nagótt". E zhbatéwum i man par fai tažé dent in jésa. E l'ewa bèl a vedé i fiulìn, parchè y ewa tüc vishtìi bée: "Varda che bèla vishtinéta, varda che bèla shcüfiéta". A n'hu purtàa jó vündas anca mi.

Mi, presempiu ga fawa vüna ròša, vüna blö, vüna rós[s]a, da tüc i culùu, cuma la wuréwa la güdazza [la madrina, güdazz = padrino]. Mi gh'ewa quatórdas ann e y ma cercava, parchè la mia Mamm la wuréva che fažéss i ròp bée. Vündas n'hu tiñüü e ga n'è chi damò

quatru di mée fiòsh e mi sum emò chi. Ga fawum la vishtinéta, ga dumandàwum che culùu che la wuréwa la sua mamm, parchè la fawa dürà 'n péz, ga la teñéva da cünt. Ga fawum la shcüfia, la baüshìna e la vishtinéta e i shcarpétt da lana. Al trìi da febràr par San Bias sa señàva la góla e l'ewa l'üsanza da purtà jó anca i fiöö pinìn, e la güdazza la cercava da vishtìi bée cunt al regàl che la g'ha fay.

Al San Ròk a l'ewa quél di piàk, che l'ewa tüt cargàa da piàk e ga nawa 'drée nisün. E 'lùra lü al gh'ewa 'n cañö, al ga metéwa là 'l còl un tulinét e pö ga diżéwa: "Vann e pòrtum sha quai còss da bef e da manżà". E 'l can al nawa. "Brìciula", al za ciamawa. E 'l turnawa 'ndrée cun sha 'l tulinét cun dént la menèshtra, al bröö o 'l lac, parchè tüc i jént y ga na dawa, parchè y séwa che l'ewa al cañöö dal San Ròk. E 'lùra al cañöö, quan' che l'ewa lì a manĵà 'nzéma, al ga lepàwa i sö piak. Gh'è shtay 'na dunéta che l'ewa lì 'n dal bóshk e l'ha vìsht quél jök e la gh'ewa föra in d'una mań una piaga che la s'ewa shcutàda e la ga guariwa mai. Ilùra lée l'ha ciamàa: "Brìciula, Brìciula", e lüü 'l g'ha curüü là 'n da shtu dóna e la g'ha dizhligàa jó la sua mań, e 'l ga la daya là da naŝà. E shtu cañöö tüc i dì al nawa 'n ca da shtu dunéta, parchè lée la ga dawa sémpru 'l lac da purtà là 'n da'l tulinét, e 'l cañöö al tucawa miña 'l lac. Al purtàwa là tütt cum'è y ga la dawa. Però, prima da dak al lac, la ga fawa lepà al zo màa, e lüü ga la lepàwa. E la sua shcutadüra la g'ha guarìi. L'ha cüntàa sü tüt al prèwat, e y ha fay e y ha deshfày, quél che l'è che lüü y l'ha fay sant. Y l'ha santificàa sura i piàk. E sa g'ha la divuzión da San Ròk. L'è na ròba che ma cüntava i mée nóni e a lur ga y a cüntava sü i sö nóni. Da nóni a bizhnóni y séwa quéla shtòria véja lì.

Al sédas d'agósht l'è feshtejàa a San Fedée, che gh'è anca la jésa. Lì da föra dal paés a gh'è la jeséta da San Ròk. Y la pòrta 'n funzión. Al g'ha lì i piàk, al tulinét e 'l cañöö e 'l bashtón. L'è na shtátuwa che gh'è lì che l'è quéla dal San Ròk. La mia Mamm la diżéwa che 'l San Ròk al shtawa föra da San Fedée in d'un bushkòt parchè shtu ómm l'ewa pien da piàk e nisün y la wuréwa visìn. Quan' che l'è mòrt y ha fay sü 'na jeséta che la gh'è emò e al za vénera lì 'l San Ròk. La shtátuwa la g'ha lì 'l zò cañöö che 'l g'ha là al zò ceshtìn al còl. Al San Ròk l'è jó cunt un jinöc si e l'òltru no e quel che l'è miña jó 'n jinöc sa ga vét una piaga gròsa. Y ga fa Mésa e la funzión e y la pòrta in ĵir in da shtu bóshk.

La *Santa Pulònia* l'è quéla dal maa da denc. A gh'ewa 'na tuŝa che la parlàwa quasi mai cun nisün. E la sua mamm la g'ha dìi: "Shcólta, Pulònia, parchè ta párlat mai cun nisün?". E lée la g'ha dìi: "Mamm, ta sée che mi g'hu la bóca tan' brüta che ma fa sempru maa i dénc: y è tüc négri". Ilùra un dì l'è naya là 'n d'un pràa e pus 'na pianta da cashtéña, par miña fass vedé da tüc, a l'è naya jó 'n jinöc e l'ha guardàa sü 'n ciél e gh'ewa tüc chi nüarét biànk: "Oh, nüarét, a sìi fay a penèll. Parchè 'l Ziñur par mi che g'hu chi 'na bóca che la shtremìss ma la cüra miña?. E ishì, béi pinìn [i nüarét] a ma sumeyarésuf pròpi ai mée dencìn". E l'ewa lì ishì cum'è 'n pùu a pensà e la s'è sentüda 'na ròba 'n bóca divèrsa, e la tóca e la g'ha dént i dénc.

La Santa Liberata l'è quéla di dónn quan' che y crumpa i fiöö. La cumàa la töghéwa sü 'na Madóna e Santa Liberata 'n da la bursa e quan' che la riwàwa dént in càmara la ciapawa la Madóna e ga la metéwa sótt al cusìn, sótt al cò: "E fa miña shtüpidàt, nèh, che ta gh'hée lì Santa Liberata". Prima però al ma la fawa baẑà, la cumàa [levatrice], e pö la ma diẑéwa: "Dik sü 'n '*Gloria*' che ta wedarée che ta ga l'hée sübat" e 'n pùu brüshca la ma diẑéwa: "E miña tanti shtüpidàt", cum'è da dì: "Mi na pòdi p^{i}ü", e la ma diẑéwa: "Finísala che i mée y hu crumpàa mi e i tö t'hée da crumpày ti". La ga diẑéwa cul dutùr: "Shta la da fö da la pòrta ti, che 'dèss ta ga entrat miña, che ta ciami mi quan' che l'è necesàri". Parchè 'l mè ómm al wuréwa anca 'l dutùr presént, di wòlt che sucedéss quai còss da gròss. I üsawa miña a na 'n maternità a vék i fiöö. A San Fedée sura a gh'è la capèla da Santa Liberata parchè la liberawa i pòri dónn. A San Fedée y fa na fèshta, y la porta 'n funzión. Al zu miña se gh'è là na shtatuwa o se l'è 'n quadru. Y la porta da San Fedée sura a San Fedée sótt.

Al *San Defendént* al defendeva da tüc i maa, e *Sant Eshpedìte*: "Shpedìsum via tüc i mée malánn, che ta sée che g'hu chi 'na ca cun tanti fiöö e g'hu büsöñ da lawurà par mantiñìi e sum chi piéna damò d'aciàk. Ma racumandi, shpedìmai via, Sant Eshpedìte". L'ewa 'n eshclamazión da la Dèl dal Naa, póra dóna. Al za ciamawa Furtünàa 'l zò pa, ma y la ciamawa Naa. L'ewa 'n pòru Bergamàshc, che 'l nawa damò in di bóshk che'l taiyawa léñ. Quél l'éwa 'l zò mishtée. Sa sa che la jurnàda l'ewa pòca, i fiöö da dak

da manjà y ewa tanti e ilùra la nawa anca la dóna a lawurà a fa ur un pùu da chi, un pùu da là in di camp quan' che y la ciamawa in campàña.

Cum'è i nös prutetùr quìi dal nòs paés da Shcaria y è *San Nazari e San Cèls*, quìi che y intercét da rént al Siñur. Y a nòmina sémpru anca i nös prèwat. Quan' ch'éwum finìi da dì i nös urizión, anca 'l prèwat al dižéwa: "Recumandémas ai nös prutetùr".

SS. Nazaro e Celso [e Sant'Abbondio e Sant'Andrea di Avellino, che 'l na presèrva da la mòrt impruwìsa]. E pö finidéwum: "*Sancti et Sanctae Dei intercedete pro nobis*" e dòpu sa dis ishì: "*In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum*".

Dòpu nüm veñéwum a ca tüc cuntént da la nòsa jésa, e'n dal viñì a ca a dižéwum: "Quanti béi ròp, e quanti béi urizión che sa 'mpara in da la nòsa jésa. Buna sira, Juwanìna, buna sira, Dèl, e ti, Nana, vét in léc sübat adèss? Véñat miňa jó 'n pezét a fugurà jó 'n ca? Shtasìra ga n'è miňa jó da óman, föra che 'l mè, parchè 'l cunsigliu da la casèra y la fay hier sìra. E 'lùra shtasìra sém furtünàa che sém da par nüm a di sü i nòs balusàt. Quai còss da rit hém da dì sü, è miňa véra, Nana, se da no, hém sha da na jó 'n dal böc prima dal témp".

Sant'Agata l'è quéla dal maa da shtómik, che la cumàa la nawa sempru da quìi che latàwa, parchè in dal latà veñ föra i sédur (taiyétt che veñ föra 'l zank). La gh'ewa i sö pashtéi, la nawa e la fawa i frizión in dal capèzul e ishì y la fawa guarì, e pö y fawa 'na nuwéna a Sant'Agata. Le la wuréwa nagótt. Guai, guai, però la ga dižéwa da fa la nuwéna a Sant'Agata.

La *Santa Caterina* l'éwa quéla da la röda, che y l'ha metüda dént in d'üna röda e la s'è trücidàda tüta pytòsht che dass a quel marchés.

La *Santa Lüzìa* l'è la santa di pìca-préda. Al rè da quél sit lì che mi ma regòrdi pìü cúma 'l sa ciamàwa, al rè da quél sit lì al z'ewa 'nemuràa da shtu tuša che la sa ciamàwa Lüzìa. E 'lura lée la següitawa a shcapà parchè lüü 'l wuréwa fa i sö còmut, parchè l'ewa 'nemuràa matt che la gh'ewa derzètt ann. E la g'ha dìi 'na wòlta in facia al zò pa: "In duwa sét inemuràa da mi?". E lüü 'l g'ha dìi: "'N di tö öc". E lée pytosht che dass a lüü la cawàa fö i öc e ga y ha mandàa là sü na bazìla, che vö dì gabaré.

La *Santa Maria Madaléna*. L'è quéla di cawéi jó par la shkéna. La gh'ewa sü 'n treméndu cò da cawéi che l'ewa l'amirazión da tüc, e anca 'l Siñur al z'ha 'nemuràa da shtu chióma. Quan' che l'ewa là a fa la shéna dai dódas apòshtul, lée l'è naya sótt al táwul a pianc sui pée dal Siñùr, e l'ha sügàa y sö lacrim cui sö cawéi. E 'l Ziñur y dis che l'è mort in zü la cruž, l'è shtaya la prima a na là a truwàl e bütàk là i sö cawéi, che y diżéwa i dónn che lée la ciapàwa i sö cawéi a'n zik par wòlta e y a ligàwa la'n di ciòo e pö la tiràwa par wedé se la pudéwa tiràgay fö cunt i sö cawéi, parchè lüü l'ewa inemuràa da quìi.

Mi cèrt, a g'hu anca mi 'na divuzión par la Santa Maria Madaléna, che la m'ha tiñüü sempru sü quìi trìi cis grìs che g'hu sü. 'Na wòlta y ewa d'òr, i mée cawéi, y lüsidéwa cum'è l'òr. Y ma ciamawa 'al cashkét d'òr', i juwinòtt quan' che pasàva.

Ta ringrazi *Sant'Antòni da la barba bianca* ecc.
(Quan' che'l va al cimitéri, sül mür tacàa la pòrta, da chi gh'è 'l Zant'Antòni da la barba bianca, a sinishtra gh'è quél da Pàduwa). Y dis che l'è tan' miraculùs, ma mi ghe l'hu miña tan' sótt man, quél da Pàduwa.

Lü 'l za al '*Pater noshter*'? Büsöña dil a l'incuntràri. Ura che l'ha finìi da dil al tröwa quel che ga manca. Dòpu sa ga píza nagótt.

Na wòlta in dal na a fa léñ là 'n dal bóshk hu perdüü l'urelòy dal brash e sum riwada sha sü a la casìna e manca l'urelòy. Hu piantàa lì 'l ǰèrlu di léñ e sum turnada 'ndrée a salti e quan' che sum ishtàya lì in principi al bóshk hu cuminciàa 'l mè '*Pater noshter*' e sum naya là 'n bèl tòk e hu truwàa 'l mè urelòy e che gh'ewa jó la föya d'autüna, e sum turnada 'ndrée e g'hu dìi tanti '*Gloria patri*' in ringraziamént che y ma l'ha fay truwà.

N'altra wòlta 'l fiulìn dal mè fiöö, la ciaf da la casina, pö, pö chi 'n ca a zhmarisi ishì da ròp e 'l Zant Antòni ma y a fa truwà. Tana, l'è miraculùs, y la dis tüc che l'è miraculùs.

E pö 'l mè Albèrtu l'ha perdüü 'l fulcinét dal zò pa. Inzéma l'awarà fay cinquanta wòlt la shtrada dal bóshk in duwa che l'ewa pasàa. Pö l'è viñüü a ca e l'ewa dishperàa che la truwava mai. Dòpu 'na setimana l'è nay emò a fa 'n ǰir e l'ha truwàa 'l fulcìn. Al zegüitàva a dì sü Patèr al Zant Antòni a l'incuntràri. Mi al séwa in latìn. Mi al disi miña in 'taliàn parchè i fràa da Ciaravall jó a Milan

y ma diżéwa che i urizión dìi in 'taliàn y var miña, parchè 'l Ziñùr l'ha 'nzeñàa a dì i *Patèr* in latin e quéshta l'è la parola dal Ziñùr.

Al *San Luduvìk* a l'ewa 'l prutetùr da quìi di carr da fée, da fasìn, da ledàm, da föya. E 'lura quai wòlt y sa cargàwa e y pendéwa magari da una part. E par miña che 'n dal viajà sa shtrevacàss al carr, y ga metéwa 'na còrda par tiñìl. E quai wòlt, segun' la shtrada cúma l'ewa, sa shtrevacàwa magari 'l carr e reshtawa sótt anca i jént. Però i béshti y sa fawa nagótt parchè y ewa sótt al temón, miña cum'è 'l cawàll che'l nawa sótt in di shtànghi. Al Zan Luduwìk l'ewa 'l prutetùr da quìi lì, di caradùu, e quan' che sucedéwa quai còss, y diżéwa: "Oh, San Luduvìk a te m'hée miña guardàa".

Santa Barbara l'è quéla di suldàa.

I peshcadùu y sa racumanda al *San Pédru*. Al gh'ewa miña da fét, s'è metüü 'l mar in büràshca, al g'ha dìi al Ziñùr: "Cúma fét a na là a dak da manjà a tüc quìi jént che gh'è là 'n piáza a shpeciàt?", e lüü 'l g'ha dìi: "Jént da pòca fét". E quan' che y è riwàa föra al gh'ewa péna sha 'n pesét, e gh'ewa 'n fiöö che l'ewa drée a manjàa 'n tuchét da paň. E 'l g'ha dìi: "Dàmai sha a mi". E l'ha multiplicàa péss e paň che ga n'ha wüü par tüc e n'è wanzàa emò e l'ha turnàa a dì emò l' ishtésa paròla: "Jént da poca fét", che dòpu mi 'l zuu p'ü.

San Jüsèpp da Cupertìn. L'è quél di shtüdént. Al mè Luca l'è shtay tan' divòt da quel sant lì che ma l'ha 'nzeñàa al d. A., che lüü l'è shtay tacàa a quél zant lì, e l'è shtay propi bràwu.

Al *Zan Gregòri*. Quan' che i tušànn y ewa 'n zü la shtrada a fa i dónn da shtrada parchè y gh'ewa miña da lawurà, e y duwéwa ranjàss. E y ciapawa bòtt se y ga dawa miña quél tant a quél ómm lì, al rufiàn, y ga dawa bòtt da ca dal diàwul. E 'lùra y ciamawa 'l Zan Gregòri.

Oh, San Gregòri ütum,
se no sum perdüda da tütt.

Mi n'hu cuñusüü wüna, 'na bèla tùša, e la shtawa dent in quél hotel da nanz al mè Albèrtu.

Al *San Martìn* al sém che al g'ha fay la carità 'l diàwul, che l'ha

ciapàa 'l zò mantèl e 'l l'ha taiyàa 'n mèz e ga l'ha day a quél lì che ga l'ewa cercàa, che l'ewa là biótt, che l'ewa 'l diàwul. E lüü 'l g'ha dìi: "Ta 'l méritat miña, parchè 'l zu chi ch'a ta sée. Però la carità büsöña fagala a tüc". E 'n dal dak al tòk da mantèl al g'ha dìi: "Tèh, par l'amur da Diu", e 'n da'l numinà 'l Ziñur, al mantèl l'ha tacàa fök, e quél lì l'è shcapàa, l'è nay: l'ewa 'l diàwul. Al San Martìn al inzéña la léc dal Ziñur, che la carità büsöña fágala a tüc.

Nuwén

Cum'è adèss sum 'drée a fa 'n wüna [nuwéna] par una dóna da Shcaria, e la ma dis: "Se ta pudéwat fala 'ntant che ta wée a San Nažée che suu che ta wée tüc i dì. Ta la racumándat anca ai mée mòrt quéla preghiera che ta dížat segun' la mia intenzión, e ishì i mée mòrt y pregarà anca lur". N'hu fay tant da nuwén, quìi ch'y ga la fawa y m'ha dìi: "La tua nuwéna l'è shtaya shcultàda parchè hu ricewüü la grazia che g'hu cercàa".

Y ga fa dì la nuwéna a 'na persóna véja parchè i dis che la var püsée dananz a Diu, e l'è püsée shcultàda. Mi pòdi dì che a quìi che g'hu fay la nuwéna y è shtay tüc sudishfàa.

L'ewa ishì anca ai temp d'una wòlta. La pòra Martinéta che l'ewa véja da nuwantaquatr'ann la ma dižéwa: "Quan' che ta veñarée véja anca ti, Lina, se y ta dis da fak 'na nuwéna a quai d'ün, fágala wulentéra che la veñ ishcultàda da Diu, parchè la persona anziana i dis che l'è cum'è 'n sant da quìi che sa rivòlc quai wòlt. Mi presempiu gh'ewa al San Gregòri, che l'ewa 'l zant che ma riwuljéva. Inveci la Nana, ta 'l wédat, al zò sant a l'ewa Sant'Ignazio da Loyòla. E anca lée la dižéwa: 'Pensa che hu fay la nuwéna par l'Ana e la g'ha jügàda'". Cum'è par dì che l'è shtaya shcultada. E mi ma veñéwa da rit quan' che y dižéwa quìi rop lì quìi dónn véc lì. Ma 'dèss che sum 'drée anca mi che y ma cerca da fágan una quai wüna oñi tant a capisi l'impurtànza che y gh'ewa i sö paròl.

L'ann pasàa n'hu fay tré. Quesht'ann chi n'hu fai damò dó. Y g'awarà miña büsöñ i jént e pö y wòlza miña [non osano] parchè y è nöf dì che gh'è da sacrificàss a pregà.

Che'l pensa che'l mè Albèrtu al gh'ewa da ciapà 'n albèrgu par lawurà. A l'ewa lüü e 'n òltru che y cuncuréwa. E 'lura la mia nöra la ma dis: "Mamm, tì che ta sée tan' relijùsa, pröwa a fa na nuwéna,

che'l na pòda reshtàa a nüm, l'hotel Tosi. L'hu faya e 'l g'ha reshtàa, la g'ha naya. E sum naya nöf dì cunsecütìf, dòpu mizhdì da Shcaria a la Capelína da Wèrna. E nawa da la part dal shtradón da Repöñ par miña 'ncuntrà nisün. Par miña che y ma purtàss wia i sentimént da la mia nuwéna. 'Dèss pòdi miña dì al nóm dal mè Sant fin'a che hu finìi la nuwéna. Anca par lüü mi pensaréss un sant e preghi quél che'l ma üta 'nzéma. Par un òltru büsöña che pensa 'n òltru sant.

I urizión che s'ha da dì: nöf '*Pater noshter*', nöf '*Ave Maria*', nöf '*Gloria*', e pö gh'è 'n'urizión shpecial, che quéla pòdi miña dila. Ma l'ha 'nzeñàda 'na dóna véja che la fawa i nuwén. Ma la m'ha dìi: "Quéshta l'è 'n'urizión che la sa dìs damò a quìi che fa i nuwén". L'è in 'taliàn.